

УДК 343.842

DOI 10.32755/sjcriminal.2019.02.044

Остапчук Л. Г.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;

Трубілко М. О.,

слухач 361-ої навчальної групи
магістратури денної форми навчання,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДСТАВ ЗВІЛЬНЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ПРОБАЦІЇ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

Стаття присвячена аналізу підстав звільнення суб'єктів пробації від відбування покарання та визначенню їх кримінально-правової характеристики. Проведено дослідження сутності пробації, аналіз суб'єктів пробації та підстав їх звільнення від відбування покарання. Також розглянуто кримінально-правову характеристику підстав звільнення суб'єктів пробації від відбування покарання.

Ключові слова: пробація, суб'єкти пробації, покарання, підстави звільнення від відбування покарання.

Постановка проблеми. Процес демократичних реформ в Україні охоплює все нові сфери суспільно-політичного життя. Протягом останнього часу було виконано значну роботу щодо вдосконалення кримінального і кримінально-виконавчого законодавства, демократизації й відкритості органів поліції та прокуратури, поширення громадського контролю на всі сфери життєдіяльності правоохоронної системи держави. Важливим складником цього процесу є реформування вітчизняної системи виконання покарань і попереднього ув'язнення.

Це реформування зумовлено антагоністичними суперечностями із сучасним рівнем соціально-економічного розвитку українського суспільства та невідповідності системи виконання покарань загальноновизнаним європейським принципам гуманізму й поваги до прав і свобод людини у процесі виконання покарань.

В умовах реформування сучасної правової системи та інтеграції міжнародних стандартів у вітчизняне законодавство все більшого значення набуває інститут «пробації». Пробація – це

переважно юридичний термін, який з'явився понад 150 років тому як кримінально-правовий інститут англосаксонського права й був різновидом умовного засудження або умовного звільнення.

Новели Кримінально-виконавчого кодексу України [3] та Закону України «Про пробацію» [1] розширюють права засуджених, що свідчить про початок процесу формування пробаційних інституцій у нашій державі, також здебільшого нововведення стосуються такого кримінально-правового інституту, як звільнення від відбування покарання.

Звільнення від відбування покарання можна визначити як міжгалузевий правовий інститут, який передбачає, за наявності встановлених законодавством підстав, закінчення кримінально-виконавчих правовідносин і кримінально-виконавчої діяльності і припинення щодо особи здійснення правообмежень і реалізації кари, обсяг якої передбачений конкретним видом покарання.

Сьогодні активно обговорюється не лише європейською, а й світовою громадськістю необхідність заміни такого покарання, як позбавлення волі, альтернативними видами покарань. Деякі держави започаткували фундамент для міжнародного руху проти жорсткості класичної пенітенціарної системи і вважають більш доцільним вирішувати складні питання забезпечення безпеки суспільства, запобігання і скорочення рецидивної злочинності шляхом активної роботи з особою правопорушника та його поведінкою.

Нині науковці в галузі кримінального, кримінально-виконавчого права, юристи-практики продовжують дискусію щодо співвідношення пробації й інституту звільнення від відбування покарання: одні уникають цієї складної проблеми, інші дають власне трактування ролі і місця пробації в системі заходів кримінально-правового впливу. Проте, незважаючи на численні дослідження проблем зазначеної сфери, на сьогодні малодослідженим є питання підстав звільнення від відбування покарання суб'єктів пробації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження особливостей інституту звільнення від кримінальної відповідальності з випробуванням та його співвідношення з інститутом пробації в Україні займалися у працях такі науковці, як І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, О. О. Книженко, А. О. Клевцов, А. Х. Степанюк, О. Б. Янчук та ін.

Формулювання мети. Метою статті є здійснення кримінально-правової характеристики підстав звільнення суб'єктів пробації від відбування покарання.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розглянути кримінально-правову характеристику підстав звільнення суб'єктів пробації від відбування покарання, необхідно визначитись, що ж таке пробація та хто такі суб'єкти пробації згідно з чинним законодавством України.

Пробація як поняття виникає у XIX столітті в англосаксонській системі права та має на меті гуманізувати систему заходів, спрямованих на звільнення засуджених від відбування покарання з випробуванням за умови наявності достатніх підстав, що сприятимуть їхньому виправленню [4].

На сьогодні в Україні створено законодавчий фундамент для впровадження національного інституту пробації.

Під пробацією слід розуміти сукупність заходів наглядового та соціально-виховного характеру, які застосовуються відповідно до чинного законодавства до засуджених за рішенням суду, а також забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого [9].

Запроваджений інститут пробації в Україні відповідає міжнародним та європейським стандартам пробації.

Національна пробація складається з трьох видів пробації, що обумовлені особливостями правового статусу осіб у системі правосуддя: досудова пробація, наглядова пробація, пенітенціарна пробація.

Головним завданням досудової пробації є забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності [7].

Інститут досудової пробації є позитивним зрушенням у кримінальному законодавстві. Оскільки цей інститут є новелою кримінального законодавства, то відсутні практичні напрацювання, а це зумовлює певні неточності. Проте всі вони можуть бути усунені у процесі спільних дискусій щодо спірних питань або шляхом внесення змін у чинне законодавство [11].

Наступним етапом є наглядова пробація, яка передбачає контроль за засудженим та сплановану індивідуальну роботу з ним

щодо вирішення його проблем. Метою наглядової пробації є усунення можливості вчинення повторного злочину, надання засудженому відповідних соціальних, психологічних, юридичних, медичних та освітніх послуг, застосування спеціальних пробаційних програм.

Таким чином, пробація є мирним шляхом зменшення стигматизації системою позбавлення волі, адже завдяки професійно виконаній досудовій доповіді та проведенню всіх етапів, визначених законом, вдається запобігти потраплянню до установ виконання покарань тих, хто не демонструє ризику щодо рецидиву злочину і чия вина перед законом може бути спокута альтернативним покаранням. Крім того, ще одним результатом є те, що до кола стигматизованих не потрапляють і ті, хто належить до близького кола особи, яка визнана винною перед законом.

Розділ III Закону України «Про пробацію» передбачає загальні засади, що стосуються суб'єктів пробації, зокрема перелік осіб, що відносяться до цієї категорії, основи їх правового статусу, їх основні права та обов'язки [1].

Так, відповідно до ст. 14 Закону України «Про пробацію» суб'єкти пробації – це фізичні особи (громадяни України, особи без громадянства, іноземці), до яких за рішенням суду та відповідно до закону застосовуються заходи пробації. Зокрема, суб'єктами пробації можуть бути: обвинувачені, стосовно яких органом пробації готується досудова доповідь; особи, засуджені до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт; особи, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт; особи, звільнені від відбування покарання з випробуванням; звільнені від відбування покарання вагітні жінки і жінки, які мають дітей віком до трьох років; особи, засуджені до обмеження волі, які направляються для відбування покарання до виправних центрів; особи, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, стосовно яких вживаються заходи з підготовки їх до звільнення [1].

Слід зазначити, що перелік суб'єктів пробації не є вичерпним, оскільки, крім вищеперерахованих, до них можна віднести

осіб, засуджених до покарання у виді штрафу, а також осіб, на яких накладено адміністративне стягнення у виді громадських робіт, виправних робіт і суспільно корисних робіт [8].

Як відомо, метою покарання та його виконання є виправлення і ресоціалізація засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Проте застосування судом кримінальної відповідальності до винної особи носить швидше каральний, ніж виховний характер. У будь-якому разі це рідко сприяє виправленню і ресоціалізації засудженого.

Навпаки, надана державою довіра у виді заміни кримінальної відповідальності її альтернативним видом має загальноє визнане позитивне значення. А пробація, у першу чергу, спрямована на те, щоб «виправити» злочинця, знову зробити його законослухняним [10].

Цей інститут має важливе значення для кримінальної та кримінально-виконавчої політики держави, оскільки часто досягнення цілей, які стоять перед покаранням, можливе без його відбування, а сам процес відбування покарання може стати зайвим, неефективним, зашкодити процесам виправлення особи, яка вчинила злочин [5].

Якщо дотримуватися думки, що інститут звільнення від відбування покарання є прототипом пробації, то її варто розглядати як складний соціально-правовий інститут, що є засобом покарання і полягає у передачі особи, визнаної судом винною у вчиненні злочину, без застосування до неї санкції у виді позбавлення волі під нагляд спеціальної служби на термін та на умовах, визначених судом, порушення яких веде до позбавлення волі. Нагляд за засудженим та його ресоціалізація ґрунтуються на встановленні стосунків між офіцером пробації та засудженою особою, при цьому офіцер пробації не лише наглядає за її життям та виправленням, але й активно впливає на цей процес [12].

Під звільненням від покарання слід розуміти відмову держави від застосування покарання до особи, яку обвинувальним вироком суду було визнано винною у вчиненні злочину і засуджено за це.

Виявами (субінститутами) інституту звільнення від покарання та його відбування визнається: 1) звільнення від покарання; 2) звіль-

нення від подальшого відбування покарання; 3) заміна покарання більш м'яким; 4) пом'якшення призначеного покарання [13].

Інститут звільнення від покарання та його відбування є виявом принципів гуманізму та економії заходів кримінальної репресії для стимулювання виправлення та запобігання вчиненню злочинів без застосування покарання.

Характерними ознаками цього інституту є те, що: а) будь-який з його видів може застосовуватись тільки до особи, яка визнана винною у вчиненні злочину за обвинувальним вироком суду і їй призначена відповідна міра покарання; б) застосування будь-якого з його видів становить виняткову прерогативу суду, крім звільнення від покарання або пом'якшення покарання на підставі закону України про амністію чи акта помилування; в) підстави застосування звільнення від покарання та його відбування безпосередньо впливають з мети покарання [6].

Отже, далі доцільно зупинитися на підставах звільнення суб'єктів пробації від відбування покарання.

Підстави – це такі юридичні факти (події або дії) процесуального характеру, з настанням яких закон пов'язує виникнення, зміну або припинення кримінально-виконавчих правовідносин.

У науці кримінально-виконавчого права є усталені класифікації підстав звільнення від відбування покарання. Ось основні: умовні та безумовні підстави. Під умовними розуміються такі підстави, можливість звільнення за якими закон пов'язує з певними умовами. Безумовні підстави – це такі юридичні факти, настання яких безумовно свідчить про звільнення засудженого; з відбуттям повного строку покарання і достроково; за видом покарання, яке відбувалося. Кримінальне право України знає дванадцять видів покарання. Кожен з цих видів має свою специфіку стосовно порядку звільнення від його відбування; за станом здоров'я засудженого. З самого визначення видно, що можна розрізнити звільнення, підставою якого є хвороба засудженого (звільнення у зв'язку з хворобою), а також таке звільнення, за якого не має значення стан здоров'я засудженого (амністія); за колом органів, що застосовують певну підставу звільнення. Залежно від того, на якій підставі звільнюється засуджений, таке звільнення проводиться різними суб'єктами кримінально-виконавчої діяльності, з урахуванням ступеня суспільної небезпеки засудженого [14].

Відповідно до ст. 152 Кримінально-виконавчого кодексу України підставами звільнення від відбування покарання є [3]: відбуття строку покарання, призначеного вироком суду; закон України про амністію; акт про помилування; скасування вироку суду і закриття кримінального провадження; закінчення строків давності виконання обвинувального вироку; умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; хвороба; інші підстави, передбачені законом.

Наведений перелік підстав для звільнення від покарання поширюється на всі види покарань, які передбачені національним законодавством. Виняток становить звільнення від відбування покарання з випробуванням, оскільки воно відповідно до ст. 75 КК України застосовується не до всіх покарань [2].

Також законодавець залишив цей перелік відкритим, тобто зазначені підстави звільнення від відбування покарання не є вичерпними, можливе передбачення й інших підстав.

Усі перелічені вище підстави дають можливість виділити два основні види звільнення: звільнення у зв'язку із відбуттям строку покарання; дострокове звільнення.

Серед інших підстав звільнення можна згадати й такі: звільнення з випробуванням (ст. 75 КК України); звільнення у зв'язку із втратою суспільної небезпечності вчиненого діяння або пом'якшенням санкції, що передбачена за вчинене діяння кримінальним законом, або якщо особа перестала бути суспільно небезпечною (ст. 74 КК України); закінчення строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК України); скасування вироку суду і закриття кримінального провадження [2].

Таким чином, зазначені підстави звільнення від відбування покарання можна класифікувати на такі групи:

- кримінально-правові, які охоплюють ті підстави звільнення, що стосуються правової логіки призначення покарання або початку його виконання;

- кримінально-виконавчі, які охоплюють ті підстави звільнення, що пов'язуються з оцінкою процесу соціально-позитивних змін у поведінці засудженого та виникають, як правило, з плином часу під час виконання покарання;

- інші підстави, які зазвичай виникають об'єктивно незалежно від часу (наприклад, захворювання на тяжку хворобу чи втра-та працездатності).

Кожна з підстав звільнення від відбування покарання має особливий порядок оцінки її настання. Проте під час визначення процедури звільнення порядок, як правило, єдиний, він відрізняється лише залежно від того, чи особа перебуває в установі виконання покарання чи перебуває на обліку в органі пробації [15].

Висновки. Отже, підбиваючи вищевикладене, можна стверджувати, що звільнення від відбування покарання – це форма реалізації кримінальної відповідальності, яка застосовується стосовно особи, яка визнана винною у вчиненні злочину, та якій було призначено покарання, але за наявності підстав та умов, передбачених чинним законодавством України, вона звільняється від реального його відбування або від подальшого відбування частини невідбутого покарання. Іноді достатньо самого факту державного осуду та процедури визнання особи винуватою, щоб надалі вона не вчиняла злочинних діянь. Визначено, що саме в цьому й полягає необхідність впровадження інституту звільнення від відбування покарання. Оскільки кожна людина заслуговує на те, щоб їй надавати шанс на виправлення. Зазначено, що одним із пріоритетних напрямів діяльності у сфері звільнення від відбування покарання та виконання покарань є створення реальних і необхідних умов для виправлення та ресоціалізації засуджених. Цей процес неможливо реалізувати без кваліфікованих пенітенціарних кадрів. Зasadничі принципи діяльності органу пробації, його основні функції, завдання та види формують базис для вимог щодо розвитку професійної компетентності його персоналу. Аргументовано, що важливу роль у впровадженні інституту пробації в Україні відіграло сприяння з боку міжнародних партнерів, а саме кураторська діяльність міжнародних організацій стала рушійною силою у процесі впровадження інституту пробації і прийнятті Закону України «Про пробацію». З'ясовано, що інститут пробації дозволяє підвищити рівень національної безпеки в довгостроковому періоді та в повному обсязі реалізується завдяки процесу ресоціалізації та реабілітації засуджених і поверненню їх в суспільство як законслухняних громадян.

Список використаних джерел

1. Про пробацію: Закон України від 5 лютого 2015 року № 160-VIII *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 12.09.2019).
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 12.09.2019).
3. Кримінально-виконавчий кодекс України: станом на 16 січ. 2013 р.: відповідає офіц. тексту. Харків: Право, 2013. 88 с.
4. Богатирьова О. І., Олефір Л. І. Пробація або звільнення від відбування покарання з випробуванням як форма кримінальної відповідальності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спецвипуск, Ч. 1. С. 185–188.
5. Брящей Р. І. Звільнення від покарання як інститут кримінального права. *Наше право*. 2013. С. 92–94.
6. Брящей Р. І. Кримінально-правова природа звільнення від покарання та склад його застосування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3. С. 303–305.
7. Діденко Є. Досудова доповідь у кримінальному провадженні: практика застосування новел. URL: <http://protokol.com.ua> (дата звернення 12.09.2019).
8. Запровадження пробації в Україні / за ред. Є. Бараша, М. Рудницьких. Київ: ФОП Кандиба Т.П., 2018. 80 с.
9. Науково-практичний коментар до Закону України «Про пробацію» / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., академіка НАН Копиленка О. Л., д-ра юрид. наук, проф. Бараша Є. Ю. Київ: ФОП Кандиба Т. П., 2019. 114 с.
10. Олефір Л. І. Досудова доповідь як складовий елемент соціально-правового дослідження правопорушника. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 1. Т. 4. С. 34–36.
11. Основи професійної діяльності персоналу органу пробації: навчальний посібник для персоналу органу пробації / авт. кол.; за ред. Джеймса Седхема, Майкла Октігана. Київ, 2017. 242 с.
12. Павлова Т. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням як примусовий захід кримінально-правового характеру. *Правова держава*. 2016. Вип. 21. С. 234–239.
13. Письменський Є. О. До питання про покарання, від якого звільняється особа. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:hRyLgIf7b5EJ:www.lsej.org.ua/1_2014/37.pdf+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua (дата звернення: 12.09.2019).

14. Романов М. В. Звільнення від відбування покарання: навч. посіб. Харків: Права людини, 2012. 112 с.

15. Янчук О. Б. Прийняття Закону України «Про пробачію» – як перший результат на шляху до впровадження європейської моделі роботи з правопорушниками. *Довідкова інформація офіційного сайту Державної пенітенціарної служби України*. URL: http://kvs.gov.ua/zmi/KVI_Yanchuk_dopovid.pdf (дата звернення 12.09.2019).

Ostapchuk L., Trubilko M.

CRIMINAL AND LEGAL CHARACTERISTICS OF REASONS FOR EXEMPTION OF PROBATION SUBJECTS FROM SENTENCE

This article is dedicated to analysis of the basis for the release of probation subjects and determining their criminal characteristics. The article examines the nature of probation, the analysis of probation subjects and the reasons for their release from serving sentence. The article also deals with the criminal legal characteristics of the basis for the release of probation subjects from serving their sentence.

Release from serving a sentence is a form of criminal liability that applies to a person found guilty of a crime and to which a punishment has been imposed, but in the presence of basis and conditions provided by the current legislation of Ukraine, is released from its actual serving or from the subsequent serving of a part of not served sentence. However, not every person who has committed a crime, given the particular circumstances of a crime, is necessarily punished. Sometimes, the mere fact of state condemnation and the procedure for recognizing a person is not sufficient to prevent him from committing criminal acts. It is determined that this is precisely the need to introduce an institution of punishment release. Since every person deserves to be given a chance to make changes. It is noted that one of the priority areas of activity in the sphere of releasing from serving sentences and execution of criminal punishments is the creation of real and necessary conditions for correction and re-socialization of prisoners. This process cannot be implemented without skilled penitentiary personnel. The basic principles of the probation service activity, its basic functions, tasks and types form the basis for requirements for the development of its personnel professional competence. It is proven that assistance from international partners has played an important role in the implementation of the Probation Institute in Ukraine, namely the curatorial activities of international organizations have become a leading force in the process of implementation of the Probation Institute and the adoption of the relevant law. It has been found out that the Probation Institute helps to increase the level of national security for the long term and is fully realized through the process of re-socialization and rehabilitation of prisoners and their return to society as law-abiding citizens.

Key words: *probation, subjects of probation, punishment, basis for release from serving a sentence.*

References

1. Ukraine (2015), *On Probation: Law of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

2. Ukraine (2001), *Criminal Code of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

3. Ukraine (2003), *Criminal Executive Code*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

4. Bohatyrova, O. and Olefir, L. (2017), «Probation or release from probation as a form of criminal responsibility», *Actual Problems of Domestic Jurisprudence, Special Issue*, part 1, pp. 185–188.

5. Briashchey, R. (2013), «Exemption from punishment as an institution of criminal law», *Our right*, pp. 92–94.

6. Briashchey, R. (2013), «The criminal nature of the release from punishment and the composition of its application», *Comparative Analytical Law*. No 3, pp. 303–305.

7. Didenko, E. (2019), *Pre-trial report in criminal proceedings: the practice of using short stories*, available at: www.protokol.com.ua (accessed 12 September 2019).

8. Barabash, E. and Rudnitskyi, M. (2018), *Introduction of Probation in Ukraine*, FOP Kandiba TP, Kyiv.

9. Barash, E. and Kopylenko, O. (2019), *Scientific and Practical Commentary to the Law of Ukraine «On Probation»*, FOP Kandyba TP, Kyiv.

10. Olefir, L. (2015), «Pre-trial report as a component of social and legal investigation of offender», *Scientific Bulletin of Kherson State University*, № 1, Vol. 4, pp. 34–36.

11. Sedhem, J. and Oktihan, M. (2017), *Fundamentals of Professional Activity of Probationary Employees*, Kyiv, p. 242.

12. Pavlova, T. (2016), «Exemption from serving a sentence of probation as a compulsory measure of criminal law», *Law*, № 21, pp. 234–239.

13. Pysmenskyi, E. (2014), *To the question of punishment from which a person is released*, available at: www.webcache.googleusercontent.com/search?Q=cache:hRyLgIf7b5EJ:www.lsej.org.ua/1_2014/37.pdf+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua (accessed 12 September 2019).

14. Romanov, M. (2012), *Exemption from Sentencing*, Human Rights, Kharkiv, p. 112.

15. Yanchuk, A. (2019), *Adoption of the Law of Ukraine "On Probation" – as the First Result on the Road to the Implementation of the European Model of Offenders*, available at: www.kvs.gov.ua/zmi/KVI_Yanchuk_dopovid.pdf. (accessed 12 September 2019).